

OG-OCOD AD SANGAD-OM YA ADWANI

Stories of Long Ago and Today

Storytellers: Mr. Way-yas
 Mr. Anchemang
 Mr. Songngid

Stories written and revised by: Magdalena Collod

Illustrations by: Patrick Ekid Jr.

SUMMER INSTITUTE OF LINGUISTICS - PHILIPPINES, INC.

TRANSLATORS

1975

PUBLISHERS

Published
in cooperation with
Bureau of Public Schools
and
Institute of National Language
of the
Department of Education and Culture
Manila, Philippines

0775-210

FOREWORD

Some of the glory of the Philippines lies in the beautiful variety of people and languages within its coasts. It is to the great credit of the national leadership over the years that no attempt has been made to destroy this national heritage. The goal has been instead to preserve its integrity and dignity while building on this strong foundation a lasting superstructure of national language and culture.

The present book is one of many designed for this purpose. It recognizes the pedagogical importance of dividing literacy and second language learning into two steps--literacy being the first. When a student has learned to read the language he understands best, the resulting satisfaction in his accomplishment gives the drive and confidence he needs to learn the national language. His ability to read, furthermore, is the indispensable tool for the study this program will require.

The Department of Education of the Philippines is proud to present this latest volume in a nationwide series designed to teach the national language through literacy in the vernaculars. It will strengthen both the parts of the nation and the whole.

JUAN L. MANUEL
Secretary

FOREWORD

One of the noble aims of Education is to equip every citizen to participate meaningfully in his society and to share in shaping the destiny of his country. Providing literacy instruction in each man's vernacular is a basic step in realizing this goal. To promote this purpose the Summer Institute of Linguistics works in agreement with and under the auspices of the Department of Education in the preparation of instructional and supplementary reading materials for the various Cultural Minorities of our country.

The Bureau of Public Schools takes pleasure, therefore, in presenting this volume of literacy materials which is part of its list of approved supplementary reading materials prepared for use by the Public School in the areas using the vernacular of these materials.

LICERIA BRILLANTES SORIANO
Director of Public Schools

PREFACE

The stories in this book are divided into two parts. In Part I the stories are written in the Central Bontoc dialect. Part II consists of a Pilipino translation of the stories in Part I.

We hope this book will serve such purposes as: an aid to bilingual education, a source of reading for adult education and a test for a suitable Central Bontoc alphabet. Any comments you have concerning the latter purpose would be greatly appreciated.

Our thanks to all in the Bontoc barrio of Tokokan for making this book possible.

Robert and Bernice Wagner

Nan Ator

Nanipod ad sangad-om as chamon tanem nan nacab-an nan ator. Siya nan kanig opisinan si amam-a ay fan-eg ay afong ngem kompilito. Wad-ay nan tokchowan ay nincaebcha ay fato ay encha pinilipili ad chawang nan amin cagawisan ay fato. Nan tapina nincaebcha as kanig silya ay liniweschas nan pantew nan ator. Esonga mo maamongcha ay innewnewa asnan maschem siya nan somadsachacancha nanchi fato ay nincaebcha ay kanig silya.

As charek nanchi ator wad-ay nan maseypan ay incaebcha metlaeng, ay siya nan kaseypan nan ongong-a ay larraraki ya nan tapin nan amam-a asnan nacha narakay. Amin nan fafallo siya nan kaseypancha. Esonga nan ator nan mintodtochowan nan amam-a asnan ongong-a ay larraraki ya nan fafallo mo sino nan lawing nan ocalina. Mo sino nan in-angnen as lawing ya nan inkak-alis achi osto cha, cha toconen nanchicha amam-a ay narakay ay makiseseyep as ator sinan ongong-a kan fafallo. Esonga nan ator amin ay og-ocod siya nan manngeran nan esang

kan esa asnan safasafali ay og-ocod. Tay nan tapina nan narakay asnan amam-a og-ocochencha nan mipoon ad sangad-om kanig sinan kaongacha mo wad-ay cawis as inangnencha, cha, cha isos-oro asnan ongong-a kan fafallo, mo wad-ay inilan si esang kan esa in-inocodcha. Mo inmeychas safali ay ili ya wad-ay inilacha weno inangnencha ocochencha asnan ib-acha. Amed nan nacha eskowela ay tomotokcho as safali ay ili. Mo omalicha asnan timpon si fakasiyon maamongcha nan marpos nan safasafali ay ili in-inocodcha asnan ib-acha mo maamongchas ator.

Ngem nan osarenchas ator sina apeycha senacenchacha nan ongong-a as omeycha mamaor mo sino nan maid paorena senacenchacha kayet. Esonga nan paor kes nan inportantiyenchas nan ator tay siya nan kanigcha silaw ya nan amam-a siya nan an-anichowencha. Amed mo timpon si lateng senasenacenchacha nan ongong-a oray tarano-o mo maid paor.

Nan ator kes wad-ay nan chalikan ay inlotowancha asnan timpon si arcew ay infegnasancha, asnan mo inloki nan pacey ay inserchang siyachi nan timpon kes nan infegnasancha as nan

ator. Ngem mo wad-ay inportanti as mangosar sinan ator oray as yangcay ay arcew infegnascha. Kanig nan mo wad-ay masasakit ya achi maacasan nan sakitna. Inpafaag sinan ib-ana mo ngannachi ay ator nan kawadna, et maligwacha ay ome y in-arop as nanchi filig. Somaarcha manaw-es nanchi taco ay ninpaligwat sinan ib-ana. Kanig kes nan mo wad-ay ninpatey kanig sinan naycha sorchacho, mo somaarcha siya nan intomowancha nan ator. Siya nan chamoncha infegnasan sachayet ome y sinan afongcha ay manaw-es ona saet intomo kannay. Mo laychenna ay intomo angnenna, ngem mo achi laychen nanchi namakar manaw-escha yangcay. Oray kes nan mo wad-ay nakafasor ya nifarod mo somaar kes, na kayet ator nan kanig manaros tay masapor kes ay manaw-es mo chamon somaar ayacancha nan komatorena. Amin nan mo mamingsan ket wad-ay sakit sinan ili, matot-oyacha nan amam-a asnan ator ta infegnascha as kanig mincharos sinan ili. Tay nan min-angnenanchas na tomet-ewa met mo mamingsan, mo angnenna ket maid fob-owisit ta cawicawis yangcay ay arcew.

Esonga siyana nan inportantiyan nan ator sinan ili. Tay amin ay taco oray nan wad-ay as safali ay ili. Mo wad-ay maangnen kan sicha as lawing weno sakit ay achi mafalin ay maacasan pachasenchas nan ator. Esonga masapor kes ay somaarchas nan ili ona.

Nan taco ay wad-ay sinan ili mo wad-ay semken nan amam-a as linteg. Nan ator nan maamongancha ay inmeeting mo ngan nan laychencha ay angnen as incawisan nan ili. Amin nan mo wad-ay teer matot-oyacha ona nan amam-a asnan maschem sinan kaamonganchas nan ator sachacet ipafocaw sinan ongong-a nan teer. Mo wad-ay kes ninangnen as achi osto, ya mamorta siya nan kaamonganchas inmeetinancha nan ator. Kanig kes sinan mo wad-ay pechen, siya nan inlagragsakancha nan ator as minsangswanacha asnan mangili ay pechen.

Esonga nan ator nan inportanti asnan ili. Siya nan kanig opisinan si amam-a ay totokcho asnan ili. Amin ay maangnen sinan ili weno mo wad-ay linteg as cab-encha. Weno mo wad-ay laychenchas angnen as incawisan si ili, nan ator na

matot-oyaancha nan amam-a. Amin ay tornos siya nan kail-ana nan ator. Tay nan achi maiyam-among sinan ator maid ammona asnan amin ay maang-angnen sinan ili, ya maid ammona asnan cawis ay ocali, weno cawis kan lawing ay chamag sinan amin ay nasafasafali ay ili.

Esonga amin koma nan ongong-a ay larraraki kan fafallo masapor ay makiam-amongchas nan ator, ta minsorwanchas nan tornos tatno mo machakercha kes, wad-ay isorochas nan anakcha kes ay omon-onod kan sicha. Tay nan og-ocod inchinchinamag sinan insinosinogli ay taco. Tay matmatey nan taco ngem nan kali ay og-ocod achi matey, ngem maipaspara asnan intobtofo ay cha machakchaker ay taco. Kanig sinan ator ay masoglisogli metlaeng nan taco yangcay ay mangosar.

Og-ocod si Payong

Ngan nan inosar nan tacod sangad-om sinan arcew kan ochan? Into nan omar-anchas itochongchas nan arcew, amed mo napigsa nan atong weno ochan kan lemrem? Ket ngan nan angnencha ay fomoknag, tay ad sangad-om maid kapoti maid payong?

Ad sangad-om tay maid payong ya maid kapoti. Nan osarencha ad sangad-om ket fatokong, tocawi kan sarakong ya annanga. Siya nan osarencha na asnan timpon si ochan weno lemrem. Nan cab-enchas fatokong anes, lag-enchas nan chowa sachayet incawaen nan tofon si tallacachew. Ketapencha nan tofon si tallacachew ay mangipacawa et achi somrep nan ochan, sachayet takchan as owey nan maliwes et achina kasiyakan. Nan kachakerna kanig lig-o ay fan-eg ay natalimengmeng tay lokochencha nan osto ay makasarak asnan orocha, ngem nan tapina sarakong.

Nan sarakong siya nan makasarak sinan awak tay an-ancho osto ay matochongan amin nan awak engcana as oro. Nan cab-enchas

metlaeng as sarakong anes, ngem nan anes ay macaeb as sarakong fikar. Naposkor ay anes ngem nalicat as mapten. Siya nan aranchas owasanchas ichanegchas nan pacey sinan timpon nan ani. Lacaencha sachuet ap-apan as tofon si par-ad. Nan tofon si par-ad kanig tofon si inyog nan kaenchona ngem inlekrekwab as akit mo nan inyog saet naposkor.

Nan amam-a tocawi kan annanga nan osarenchas nan ochan. Nan kes cab-enchu tocawi linaca metlaeng ay anes sachuet ap-apan as tofon si tallacachew. Ngem nan ilana matogtokichan nan fatog nan oro, kanig ilan si silag ay os-osarencha adwani asnan timpon si atong. Ngem nan silag achi maosar sinan timpon si ochan pasta atong yangcay.

Nan annanga kes ay itochong nan larraraki asnan awakcha asnan ochan tofon si tallacachew metlaeng nan cab-enchu ngem cetacetapencha et as-asedcher. Ngem nan ichaitcha omarachas nan macey et siya nan cab-enchas as lofid siya nan ichaitcha. Tay nan sinolidcha ad sangad-om ket macey kan inchamey nan imoracha et mamonga siya nan onatencha macaeb as sinolid. Ya

per-eg pay nan imoracha siyachana nan cab-enchas sinolidcha asnan ichaitchas nan annanga. Siyachana nan abrencha metlaeng as lopotcha ad sangad-om nan inchamey. Tay ad sangad-om achi makaalis na nan sag-ot tay wad-ay nan omali akit ngem as chamon tanem maid sag-otcha.

Ngem mo timpon si atong omarachas nan tofon si pagpag. Siya nan iyap-apchas nan orocha ta achicha minliliknaan sinan atong amed mo napigsa nan arcew.

Siyana nan angnencha ad sangad-om tay maid kapoti as tochongchas nan ochan, maid payong as tochongchas nan atong. Esonga mo ochan mab-ercha metlaeng kecheng nan orochas matochongan, mo nan mangosar sinan sarakong siya nan maap-apan amin nan awakcha.

Nan Posong ad Tokokan

Nan Alikaw ngachan nan posong sinan cawan nan ili ad Tokokan. Ngem nan nay ay posong ad sangad-om ar-arekwab tay engcana as Parew ya as ator as Tangngad, engcanas Tinachag ay cowab nan Libchan. Tay ad sangad-om maid ili as nan nay naliwes sinan Alikaw. Nan ili yangcay ad sangad-om ad Tabfoy engcana ad Pacang. Tay ad sangad-om maid nan nay cawana ay karsa an na ay omey ad Tabuk, esonga afong amin chasa nan kawad nan karsa an na adwani. Ad Tarpog engcana sa as Parew oma chasa ay ilit nan nay Alikaw ay posong. Ngem nan nincab-anchas afongcha ad Tarpog, wad-ay nan linmaksiw ay fotogcha ad Tabfoy. Siya nan inon-onodchad Tarpog chenya siya nan nangwaniyancha en, "Incaebtakot as afong sina tay cawis ay chetchetar." Chenya siya nan omiliyan nan tapina engcanas Parew. Adwani ay inmilichad Tarpog chenya nisag-enchaet sinan Alikaw ay posong.

Ngem nan nay posong wad-ay nan na ngan afong ay sin-asawa

ay chowacha nan ngachana si Changwaw nanchi laki. Nanchi nangan-afong as Parew ay nisasag-en sinan ilit nan posong. Ngem nanchi ay ngan afong as Parew maliton nanchi fafai. Osto ay narpascha ay nangan sinan wiit omey in-oras sinan kiyag, tay nan manganacha ad sangad-om kiyag ay linaca ay anes. Osto ay in-or-oras nanchi maliton sinan ilit na tinmayap nan orasana ay kiyag. Inarana nan lono et sektiwena koma ay mangara. Osto ay ninpachak-ey na nan esay sikina et inyongyong koma ay mangara asnan kiyag, cinoyod nanchi Changwaw chenya inaranaet nanchi maliton ay nangan.

Adwani kanan nanchi cha taco, "Ngan nan angnentako ngata as mangar-antakos fares? Tay nay nisag-entako asnan afongna. Tay mo achitako anapen nan angnentako at angcayena sitako. Tay nan ongong-a pay mo omeycha ay in-emes ya at pay maranoy nan mangar-ana kan sicha as winakas, ay satkot ngen fafantayan sicha?" Chenya maamong chaet intot-oyacha as angnencha as mangar-anchas fares nanchi maliton.

Adwani chenya kanancha, "Maligwattakowet ta

kotangentakowet nan lota asnan insasawing ansa ad Lengwa ya as Allong." Chenya naligwat nan fabfafi kotangenchas kapit ad Lengwa et comwab. Naligwacha nan amam-a kotangenchas Allong et comwab ad Sodyok. Osto ay kinmaan nan chanom et finman-eg nan posong sinan nagwangana nafochasan nanchi nangan-afong. Chenya pay-enchas nan ar-o sinikpawna nangokmon, pay-enchas nan losong kinana kayet. Adwani nan ninkamancha inaracha nan angasan ay lacyoyoy inkafakas ay facho finongoncha nan aso, sachet ifongon nan apey sachet etep-ar. Osto kes ay nintep-archa sinikpawna ay nangokmon. Osto ay kinana chi naawni pay kinmarang ngata nanchi apey as potona. Adwani maschem wad-ay nan inmey ay taco sigoro aw-aynget ib-acha kanana, "Apay nga araenyo petpay nan taco ay nisag-en kanchakayo?" Chenya kanan asawana, "Fakenak as nangara si asawak nan nangara et siya nan nangitep-arachas nan apey et kinana." Osto pay ay naschem timpona ay mangan na taco omawas ad Chananaw. Napigsa kano nan agsoyna ay chechengren nan taco asnan manikichana ay omev ad Chananaw. Tay nan kawad nan posong kes ay ar-arekwab as Chananaw ay toktok si filig nan

kawad nan nay Chananaw ay posong infat-an nan Sachanga kan Maligcong ngem mo marpo ad Tokokan nan ome y ad-achawey nan tikichen. Osto ay ome y si Changwaw ad Chananaw inlikew korang as inlikewana achi omanay. Chenya in-oyad finkasna na awakna ad Eyeb as cakay nan iSachanga. Osto ay nabkas ad Eyeb nay-eb nan chetar ay filig chenya kinomwab. Chenya ome y ad Chakaang siya nan nailkaangana tay chenya natey sichi ay cakay, tay siya nan ninngoposan nan apey ay namoor sinan potona. Esonga aschi ay cakay nan nabrokana ay cakay si iSachanga.

Nanchi asawana ay nataynan asnan posong as Alikaw chenya namaid yangcay sinan cawan nan posong tay maid met naammowan as eneyna. Osto ay kinmaan si Changwaw sinan na akitan nan chanom as Alikaw chenya nan tapina ay taco inmafongchaet ad Tangngad, nan tapina inmafongchaet ad Libchan chenya linmekwafet nan Tokokan sinan naakitan nan chanom sinan posong as Alikaw. Tay nan karpowan nan chanom nan nay Alikaw eb-eb.

Siyana nan og-ocod nan amam-a ad sangad-om sinan mipoon nan nay posong ay incacawas nan ili ad Tokokan. Adwani fan-eg nan posong mafalin ay matonchan as pacey nan ilitna mo timpon si ecew ta maakit nan chanom.

Nan Narpowan nan Apey nan Tacod Sangad-om

Nan nangar-an nan tacod sangad-om as apeycha tay maid pingki maid kisoro ad sangad-om. Nan inosarcha asnan inlotowancha ad sangad-om parting. Nan parting wad-ay nan lanchok ay cab-enchas fefesaran ay cab-en nan amam-a ay infefesar as lamintan nan insamar asnan payew ya nan osarencha ay mangoma, ket nan parting cab-enchas metlaeng ay lanchok ngem fanan-eg chachaker yangcay mo nan tangeb si pang-aw weno foteliya.

Nan ikadwacha kes mapili ay fato ay pakintab ay pokaw ay fato, ngem feras ay nalicat as mapet-ang achi mafalin ay maosar nan aped fato.

Nan cab-enchas kes as mangipaapey wad-ay nanchi mapili ay locam ay chosog nan ngachana. Achi pomagpag ay locam, achi kanig sinan chachaker ay kaew. Tay nan tomofowana chepras et nalicat as maara.

Araencha nan chosog isap-eychas nan arcew et marango. Mo marango omaracha asnan com-ang nan safog, et poorancha sachact

ilaok sinan chi chosog. Icochocha et mapilek et nanchi erab nan safog mailaok ay cawis sachæet fongonen sinan chokawcha, ay mangipaypay-anchas nan tafakocha et achi mab-er mo omeychas taron. Nan angnencha ay mangipaapey iyapakcha nanchi chosog sinan fatfato ay pakintab sachæet itikcod nanchi lanchok et somlik, mo osto ay comasok sachæet ipaey sinan chograencha et omapey. Omarachas nan orot nan pacey sachæet isag-en nanchi tabtafakowencha et omapey kes nan orot sachæet ipasced sinan sareng ya in-aropcha mo inlotocha.

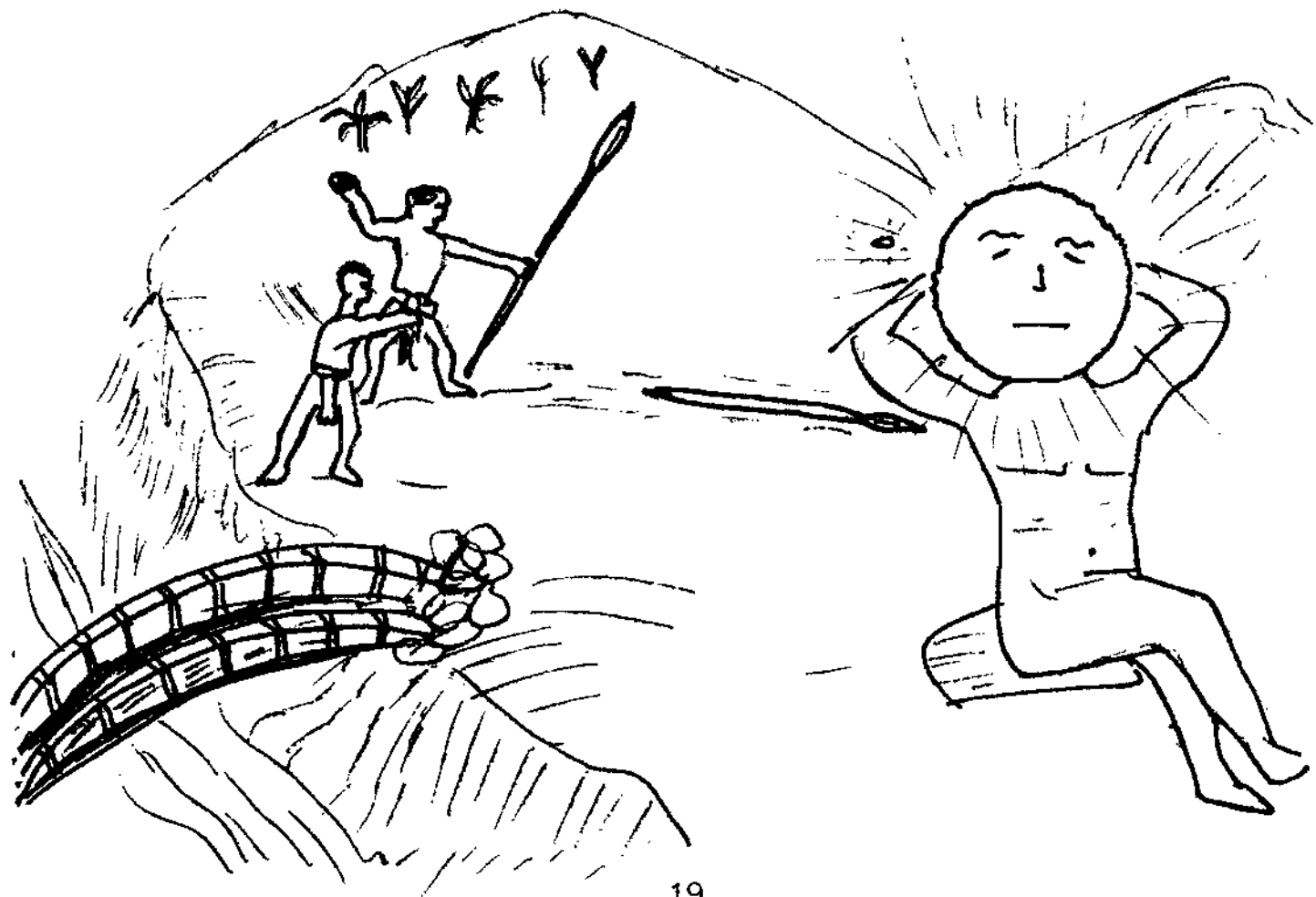
Ngem mo wad-ay cha ad taron ay maid comi omarachas nan narango ay locam sinan chamoncha minpascedchan sachæet inpoor sinan locam.

Siyana nan apey nan tacod sangad-om sinan chamon tanem tay maid kisporo ya maid pingki.

Og-ocod si Pinsong

Nan mipoon sinan ninpingsongan ad sangad-om.

Nan ninlokiyan nan pinsong, wad-ay nan toro ay sin-anag-i chowa ay laraki ya esa ay fafai, ay apon si ichalilican ay pinatey si Aran nan amacha. Pomtekcha ay makiyangyangcak asnan ib-acha. Ket kanan nan ib-acha ay fafallo en, "Petkanyo ay makiyangyangcak ya achiyo ammo ay imangaras fares amayo." Chenya iomaras inachas nan pakeycha et cab-enas tofo, et faroncha ay imanganap sinan nangara kan amacha. Naroto pen nan tofo chenya penpenenchas nan pasking ya maligwatcha. Lomayogcha ad Tengrayan ya insarodsodcha asnan nangan-ilid Tengrayan. Kanancha ay sin-aki, "Sino nan ninparaosyo ay tacos nad ogca?" Kanan nan esay amamaen, "Cha Fakin-aren kan Amfacatan aycha cha is-ischa nan artey, et sanacha ay nar-os sisa asnan tangan si kag-aw." Inomchanchas nan ili ad Finongan. Insarodsodchas nan anak si iFinongan. Kanan nan anak si iFinongan en, "Cha Fakin-aren kan Amfacatan ay cha, cha is-ischa nan artey sanacha ay inmey sisa asnan tangan si kag-aw." Engcana ay inomchancha ad Tabfoy, insarodsodcha,

kanan nan anak si iTabfoy, "Cha Amfacatan kan Fakin-aren ay cha, cha is-ischa nan artey." Linmaoschas na asnan tengen si kag-aw. Inomchancha ad Fontoc, insarodsodcha, kanan nan esa ay in-ina nan ninparaoskos na, "Cha Amfacatan kan Fakin-aren ay is-ischa, cha nan poso. Makacharchara nan topekcha sanacha ay nar-os sisa asnan tengen si kag-aw." Omchanchad Arab, insarodsodcha, kanan nan esay in-ina, nan ninparaoskos na, "Cha Fakin-aren kan Amfacatan aycha, cha is-ischa nan poso, inchachara nan topekcha." Inomchancha pay ad Safangan naranayogchas Sartan, inchasancha nan esay am-ama ay in-oowas, kanan nanchi am-ama, "Apay ngan nan inaliosna ket afong si Cemacem na?" Kanancha ay sin-aki, "Omalikami ay manganap sinan nangara kan amami." Ket kanan nan esay am-ama en, "Arcew pay nan nangara kan amayo. Akayo ta mangankayo ona sakayowet omey." Narpascha pen ay nangan, egwar nanchi am-ama nan toroy itlog. Egwarnan chowa asnan iyon-a, egwarnas nan naochi nan esa. Kanana, "Aranyo na nan itlog an na ta etep-aryos ta mamoraw sinan matana. Kaw-enyo na arateyna ansa ay tabfad, ngem achiyo

kerkersaten." Omeycha pay etep-ar nan iyon-a nan esay itlog naiksaw. Etep-ar nan naochi nan kowana naitneng sinan matan nan namatey kan amacha, chenya pinateychas Aran. Omawidcha pay kinersatcha nan aratey si Aran ay tabfad sinan posong ay kinwacha. Omawidcha asnanchi am-ama kanas, nan chowa ay sin-aki, "Ngan na inangnenyo apay inpikoor nan chanom ay omonod kan chakayo?" Kanancha en, "Kinsatmi nan aratey." Chenya egwarna nanchi am-ama nan katin, et ilakraknigchas nan chanom ay chaker ay omon-onod kansicha. Tay ninporong na am-ama kansicha nga achicha siksik-cachen nan aratey. Ket linangescha met kayet. Adwani inpikoor nan tabfad siya nan winaned nanchi chanom. Omchancha pay ad Finongan kanan na iyon-a, "Omrengta, ta mangantaod tay eman checaang." Ilakraknigcha na katin ya afaken na chanom. Chenya chakas chaet ay omeycha tay kanan nan naochi, "Entat to omchanantas ilitako." Inomchancha pay as ilichas nan tangan si kag-aw, mangancha chenya omchan nan chaker ay chanom. Ilaknigcha pay nanchi katin ay inegwar nan am-amas nan inmeyanchas Sartan, iloslos nanchi chanom.

8 Sana pen si Kamfonyan ya inarana nan lochon ay nipapay-an nan parting inegwarnas nan fafai ya ninfekasnad Karawitan. Aranas nan esay laraki ya fekasnad Tongil. Maschem pay inlarangrang nan apey ad Karawitan. Kanan nan laraki ay wad-ay ad Tongil, "Apay, sino ngata katacon tochi?" Ayood ta somnacak sinan naamong an nacha ay kainkiinkik-iwi." Senacena nan cayang, in-achi. Senacena nan fanyas linomtep adcharek sinan chanom. Senacena pay nan silay omey ad Karawitan. Omey pen. Kanan nanchi fafai, "Ngan na inalim sina?" Kanan nanchi silay, "Sinnag man nan laraki sak-en ay fab-alisoysoy ay laraki ta omaliyak ay omaras apey." Chenya inchapchap sinan sareng as anancho. Chenya kananas nan silay, "Mo maschok nan chanom ifacam sinan laraki ansa, mo sino sa ta insib-atkamid kapit ad Kinsachan mo sino katacon tosa." Chenya ngetcana nan sareng itakednas ipos nanchi silay, araena nanchi parting itakednas orona. Chenya inwakang na silay anchi napigsa nan apey na et mararangrang ad chaya, asnan inwakanganas nan posong. Pachong na nan cawana chenya natey. Chenya kanan nanchi laraki, "Ninsinag kan siya natey samet nan silay anchis nan cawan nan chanom. Apay natey nan

apey?" Nafayag pay sanay inomchan nanchi silay egwarna nanchi parting. Kanana nanchi silay, "Inegwar nanchi fafai ay ek inmar-an as apey, fafai ay cagawisan." Ilailan pay nanchi laraki kanana, "Imok sa partingkona." Kanan nan silay, "Kanan nan fafai anchi en, mo maschok kano nan chanom ya insib-at kayod kapit ad Kinsachan." Naschok pay na chanom sacangenad feskarang arcew ya ngettaw. Catina nad kapit ad Lacod ya inyam-es nan pitek, catina nad kapit ad Apray ya kedser. Chenya comwab ad Kaforawan. Oschonganad Lamot wacha nan inar-arop. Omey pay kanan nanchi laraki, "Apay san pegsatko pet na mok nan inar-arop sinan poon nan kaew an nay pospos?" Chenya ngomteg as apey et eyna aropan kes as ochona.

Naranyog pay si Kamfonyan kanana, "Yengkayoman inchechekang." Kanancha, "Ket sin-akikami met. Manacas yangcay si mateykami." Kanan Kamfonyan, "Ya sinopay nan tapyak as tacosna?"

Adwani inarana nan foro. Cab-enas afilaw. Inchichinkogcha kayet. Chenya arana nan tafako lopilopena nan lacofak ya

egwarnas nan fafai. Lopilopena nan magkew ya egwarnas nan laraki. Nangpospay na kowan nan fafai inchokmatna nan kowan nan laraki. Naangocha et amin. Chenya kanan Kamfonyan, "Adwani in-asawa kayowet." Kanancha, "Into nan omar-anmis kanenmi pay?" Kanan Kamfonyan, "Omafongkayo ad Kaforawan, wad-ay nan angsan ay lochen sinan ar-arekwab ay oma. Mo marango nan lochen at aranyo fokatanyo finayo siyachi nan kanenyo." Inmanakchas toro lomayog si Kamfonyan, ya sokrofana nan laman ya fekasenad lacod, ya fekasena nan esay fafai. Sicha nan nafognaan nan Ilacod esonga aangnetegche nan Ilacod ya nan sikicha kanig sikin si ogsa sachaet aattakchag. Sokrofana nan akon ya fekasnad Kiangnan, ya fekasena nan esay fafai. Sicha nan nafognaan nan tacod kapit ad Kiangnan. Esonga inlarangrang nan topek nan tacod kapit ad Kiangnan tay akon nan nacaeb kan sicha pagtapeyan. Sokrofana pay nan farat fekas nad Apray, fekasena nan esay fafai et siya nan asawaena. Esonga nan tacod kapit ad Apray pokawcha, amin ya chachakkoragcha. Cab-ena pen nan kaew, sokrofana fekas nad karokmochan si arcew, paonodna nan lakintong siya nan nafognaan nan Malikano. Esonga

aattakchagcha ya aappokawcha nan Malicano saet nan sorkodcha
ya partog tay ninpaonodna nan lakintong ay ketad si kaew ay
cinaebnas taco. Ngem nan kali sinafasafalina ngem paliso nan
makwani.

Og-ocod sinan Sin-akiyan nan Meman kan Mariyokan

Nan og-ocod nan amam-a ad sangad-om asnan iMariyokan kan iMeman.

Chinomno na iMariyokan wad-ay na chowa ay sin-aki ay nangoso ay nangan-ilid Meman. In-awitcha na iMariyokan tay chonocha ngarod, nan chicha sin-aki sicha nan nataynan tay maid omeyancha ad Mariyokan. Kanancha, "Tay maid pay pegsattakod Mariyokan esonga kecheng tas mataynan." Ostoy nakanotchcha nan chinkat ay inmalid Mariyokan amfattang sanachaet nan iYodcha. Kanan na sin-aki en, "Ya ngan pay nan angnentakos na kanchakayo ay anin-a." Kanan nan chicha anin-a, "Og-aykayo ay sin-aki tay kechengkayo met as nataynan." Adwani kanan na sin-aki, "Ngan na angnen tas na? Ngem nanchi aratey ad Tochey ay langrangtay ay chowan chepa ya kacedwa na kaanchona, siyachi nan kaw-en nan iYodcha ay omey manokrong ad Meman, tay ammocha ay maid taco tay nadkatcha amin ad Mariyokan."

Nan ninkamancha nan chicha sin-aki ni sacanacha nan chowa

ay ar-o. Kananchas nan anin-a, "Achitako matey matacotako metlaeng, tay nan inangnenmi nay si ninsacanami minlafeg kansicha asnan poon nay aratey asnanchi maiiking tatno omalicha wad-ay nisasacanas minlafeg kansicha."

Adwani sanacha nan iYodcha ad Pitek ay mangaray kansicha, tay ammocha ay nadkat amin nan omiili ad Meman ay inmey ad Mariyokan. Omchanchad payew nan iYodcha ay inaray sinan iMeman. Adwani kakalikalicha nan iMeman ay mangwani, "Akayo ta sokrongenyo nan nacha taco ay nataynan." Kanan nan chicha anin-a ya nan chowa ay sin-aki.

Adwani lomayoghad Tochey nan chicha iYodcha misib-at nan chicha sin-aki ay nataynan, ngem sinfattanget nanchi omchananchad Tochey. Inaran nanchi sin-aki nan karasagcha kan tofaycha ay misib-at. Adwani nan inangnencha ninsawingcha ay sin-aki asnanchi langrangtay ay fan-efan-eg. Osto ay naamongchaet nacherchegchas nanchi cawan nan langtay inis-on nan sin-aki ay ninsawil sinan langtay et naronogcha ad charek sinan wail. Adwani siyachi nan ninkamancha et na tapina

nar-oschad chawang, nan tapina nateycha et kanay. Siyachi nan nangar-ancha kansicha ay iYodcha nan naanod chaancha naara. Nan tapina linmayawcha chenya kanan na sin-akis nan anin-a, "Akayowet amin ay anin-a ta araentako chana." Tay nan chicha anin-a amincha inkarakay nan nataynan tay chekat ngarod ad Mariyokan.

Nan tapin nan iYodcha linmayawcha et maid nataytaynan, ngem nan oron na ib-acha ay natey ninsaarchas ator nan chicha iMemam. Kanan nan chicha sin-aki ay nangoso, "Cheey narafegcha metlaeng tay maid fasfasortako ya omalicha ay omaray ta pomateycha. Apay wad-ay fasortako? Maid met, capo tay chinngercha ay nadkat na tacod Mariyokan omalicha ay minpatey sinan nataynan."

Osto ay ninsaarcha nan chicha oros ator. Chenya senacen nan chicha anin-a nan chicha sin-aki. Kanan, "Engkayowet tengkayo ayacan na chachakchakeryo ad Mariyokan ay nadkat."

Osto ay inomchancha ad Chagchag sinan mamaschem kanan, "Sanacha ay mamatpattong tet-ewas ili." Kanan nan naochi, "Ay

achicha ngen pateyen nan kananta." Kanan na iyon-a, "Kicadna ngen at somaartaod." Inomchancha tet-ewas nan chachakchakercha, kanancha en, "Siya pay sa ay somaartakowet tay inamin na iYodcha na taco ay nataynan as ili ya kechengkami as nataynan." Kanan na tinot-oyacha en, "Ay nisoglicha na iYodcha? Mo siya saet awni ta mangantako ona tay nay naschem ta tot-oyaentako na chinkat ta egwarcha et na ekantakos wiit ta manarantako."

Osto ay narpascha ay nangan amincha intot-oya kanancha, "Manarantakot pay." Kanan na tapina, "Entakoman manaranay?" "Tay," kanan na sin-aki, "Tay siya sa ay narkom na ilitako. Naisoglicha nan iYodcha ay nangaras nan amin anin-a ay nataynan." Chenya kananchas na amincha chinawes, "Aminyowet araen na ekanmis wiit ya na etagmi ta manarankami." Kanan nan iMariyokan, "Ay naaminkayo ya omawid achi met omawid mo ipchascha natey." Kanan na iMeman, "Manarankami ta engkami facongonen na tinaynanmi ay linkom si iYodcha." Chenya chacopencha na etagcha chacascha ay manaran. Omeycha pay ad Chagchag omchancha et naamongcha. Chenya coyochen nanchi sin-aki anchicha na wakescha et chenya mamallocaycha. Chenya

kanan na amam-a kansicha, "Ngan pet na inaliyo ay eyayag kanchakami?" Kanan na sin-aki, "Omeytakowet tay namakartako. Cawis tay wad-ay kami ay sin-aki as sarak na ilitako esonga onochenmi chakayo."

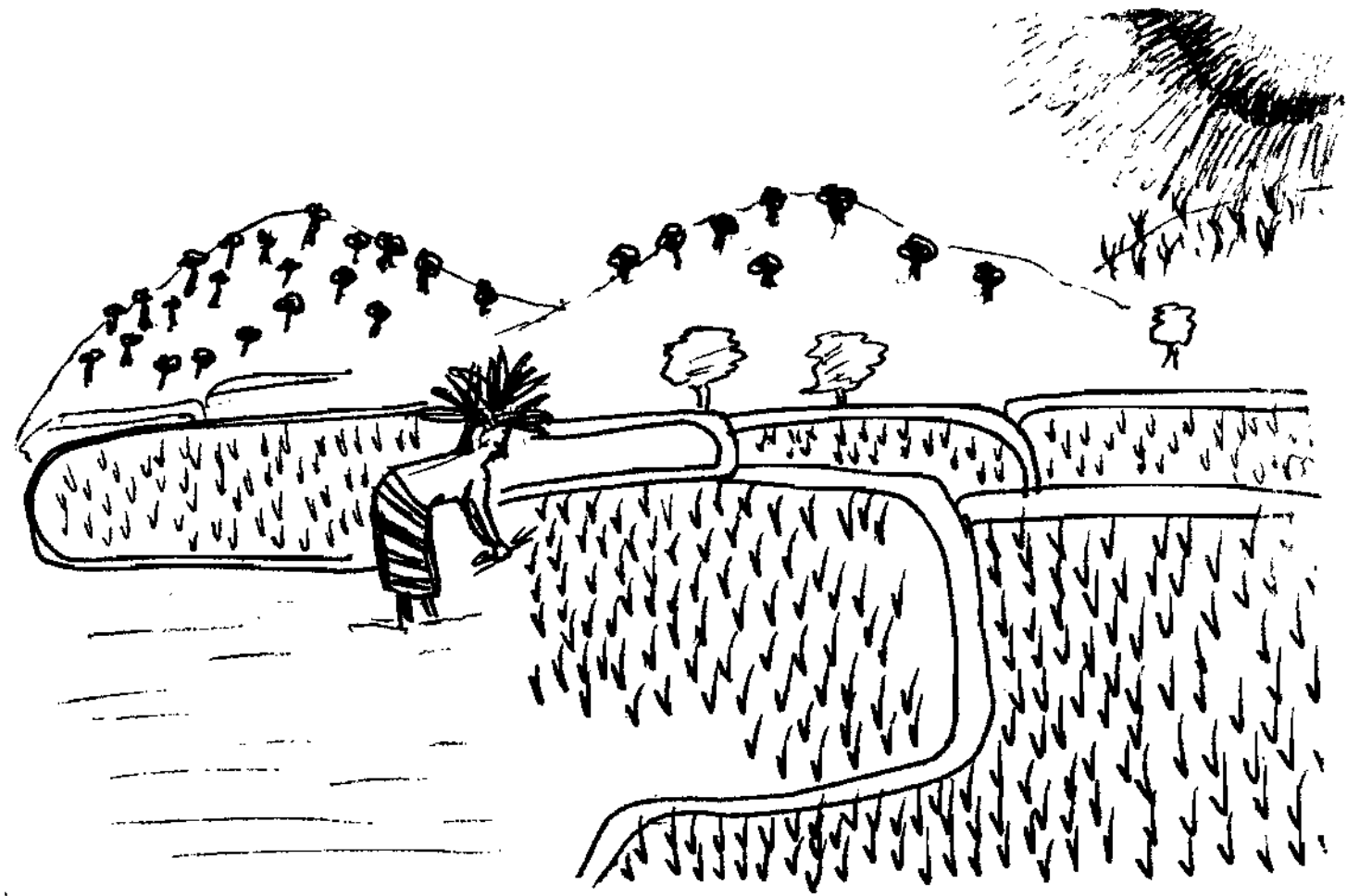
Mawiit pay managkatcha et inarachas nan ator. Chenya kanan na chachakchakercha en, "Awni pay sakayowet intomo, manawchaweskayo yangcay ta awni ta ammowentako ona ay manerwadchas fas-ilna ta chengren na ap-oyowet at og-aycha."

Osto ay manerwadcha pay asnan chonon na iMariyokan sachayet intomo. Chenya kanan na iMariyokan, "Manacoptako pay ta sayowet eyey ay nanaochi." Chenya kanan na iMariyokan, "Manacoptako." Chenya nanacopcha mo ngan na chinacopcha et eyeychad Meman sinan tomon nan chicha sin-aki, et chanya nafayagchaet engcana ay chowa ay arcewcha sachayet manaran. Chenya angstan nan enegwarcha ay etagcha et omalichad Mariyokan ya kanancha, "Iman angstan na watwatyo ikanig chorngo." Kanancha ay tomfar, "Tay angstan na inaracha asnan nintomon na sin-aki."

Siyachi nan og-ocod nan amam-a asnan sin-akiyan nan iMeman kan iMariyokan ad sangad-om ya nan taco ay aped minlayad ay minpatey sinan eb-ana ay maid fasfasorcha.

Og-ocod si Samar sinan Payew

Nan angnencha ay insamar sinan payew ilokicha asnan as yangcay ay foran pasta marpas nan ani. Nanchi kailokiyana incheschescha pay ona, nan wad-ay arachona osarencha nan soksok, ngem nan maid arachona nan sangcap weno para nan osarencha ay inchesches. Mo feras nan pitek osarencha nan karaykay ay inseb-ay. Marpas ay maseb-ay ayad-achancha ta engcana ay yomam-es na pitek. Marpas ay maayad-achan incharoscha as nan maliwes. Mo napteng ay nasamar nan payew iteercha as teer si panar et wad-ay nanchi senacenchacha ay imangiloki asnan panar. Omey mamamar sinan teer. Mo cawis ay arcew mamamataycha et fomoknagcha sachayet mamamar amin. Mo marpas nan panar itot-oroycha nan tarafaso, ta cha machakchaker nan panar ya ta comawis nan pitek. Kameyencha nan lamot si pacey ya locam ay nachonot sachayet intoned mo nachakchaker nan panar, tay masapor ay macharosanan amin nan maliwes ya masapor ay yomam-es nan pitek sachayet tonchan. Mo

nachaker nan panar ilokicha ay intoned. Mo inloki na toned iteercha kes ona nan sacong si toned, et wad-ay nan senacenchay ay in-ina mangisacong sinan toned. Ifocawcha nan teer si sacong nanchi in-ina ay senacenchay eyna iloki nan toned sinan teer. Ngem nan ngan kowa asnan inchawey achicha masapor sad-en nanchi teer si toned tay mangon-onacha ay intoned. Nan panar mangon-onacha ay mamamar. Esonga nan nangankowa asnan insag-en sicha nan mafalin ay maiteer nan sacong sachayet intoned amin. Mo intenga kes nan toned ifocawcha nan teer si erchad ay kanig omrengancha yangcay. Mo marpas nan toned ifocawcha nan teer si apey ay encha mangapeyan ad taron.

Mo sino nan wad-ay manokna eyna eyapey ad taron, eyeycha ad taron ay inparti as manok sinan payewan. Marpas nan apey panag mangmang weno panag manmanok ay inpartiyanchas nan afongcha. Mo kes inmangmangcha ayacancha nan pegsatcha weno chakchakercha. Marpas nan mangmang fokar si patang ay encha minpasiyaran sinan pegsatcha mo sino nan wad-ay pegsatna as safali ay ili. Marpas chi ay mapatayan chenya panag sas-arep ad chawang. Mo comakchaker nanchi nintonedcha ay pacey encha

kes sacamsaman kaanenchā nan locam ay nilaok sinan pacey tay achi makachaker nan pacey mo karocarocam. Mo ilanča ay wad-ay kanen si otot ifocawča nan teer si ponit ta masellaan nan otot ay mangan sinan pacey. Marpas nanchi ponit ya ilokin nanchi pacey ay mamosfos kes asnan payew ifocawča kes nan teer si kilaw, ta enča ineracan. Omarachas lata weno lacyloy ay nafakas ay lopot weno papil ta eyeychad taron ay minerag, ta omegyāt nan ay-ayam ay tilin ay mangan sinan pacey. Marpas kes chi, mo ilanča ay angšan pay nan ay-ayam, ifocawča nan teer si tot-orod, ay omeyanča ay minfocaw sinan ay-ayam ta omeychas safali ay locar. Mo achicha komaan nan ay-ayam omeycha inferew nan tapina ta fafantayanča engcana ay magcasan. Mo ilanča ay magcasan nanchi pacey enča kes iyawid nan inaniyanča, amin nan ngan kowa asnan inchawey asnan omon ona ay matončan ay omon ona ay magcasan enča omani as chowan charan chacasča ay somaar. Mo ilanča ay nagcasan amin nan nisag-en ifocawča nan teer si pisik ay teer si ani. Wad-ay kes nan senacenchā ay omey mangipsik, ay mangiloki asnan ani. Omey in-ani asnan timpon si teer, mo patayanča nanchi teer

sachaet omey kes in-ani. Marpas nan teer si pisik ta nailoki na ani ifocawcha kes nan teer si caat, arcew ay encha mincharosan sinan charan. Incharosancha asnan pantew amin nan acamangcha amin nan sawidna. Mo marpas nanchi caat sinan esa ay arcew manangteycha, nan changtey omara as pochong et omaracha as manok iyaropcha as ator. Marpas chi nan teer si caat ta patayancha ay kanig minlepas sinan teer. Fomoknagcha ay iin-ani engcana ay marpas nan ani. Mo marpas kes nanchi ani ifocawcha kes nanchi kerpi ay teer si kerpi ay karpasan si ani, siyachi nan panag mangmang timpon si piyastan si pacey. Nan wad-ay manokna weno fotogna imangmangcha ayacancha nan pegsatcha ya sagcongcha. Marpas nan mangmang fokar si patang ay encha kes inpasiyaran sinan pegsatcha as safali ay ili weno chakchakercha ay wad-ay safali ay ili. Comaebcha as tofo sachaet omara asnan watwat eyeycha ay mangipasiyar sinan pegsatcha ay wad-as safali ay ili.

Mo omawidcha nanchi cha inmey as safali ay ili teercha kes as changtey ay masapor maid mangmangili ya maid

fomokfoknag as chowan arcew. Marpas chi ta mapatayan mafalin ay fomoknagcha kes ngem sas-arep ay encha mangachiwan ad chawang. Marpas nan sas-arep fomoknagcha as chowa ay arcew ifocawcha nan teer si sarakmot ay anongos si teer si ani. Marpas kes nanchi teer si sarakmot fomoknagcha ilokicha ay insamar sinan sawali. Nan sawali maani asnan December kan January. Ngem nan achicha tonchan sinan sawalicha, cha cheschesen sinan cha machakchakeran nan sawali. Tay mo marpas nan sawali ay maani nanchi sawali insamarchaet kannay sinanchi chinacon.

Esonga nan samar maid pengpengna inarcew ay maangnen tay masoglisogli nan mitoned. Kecheng nan timpon si teer as omrengan nan taco ay insamar sinan taron.

PART II

PILIPINO

ANG ATOR (Bahay para sa mga lalaki)

Matagal na ginawa ang Ator ng ating unang ninuno. Ito ay parang upisina ng mga lalaki ngunit kumpleto. Ang mga upuan ay yari sa mga batong makikinis na pinili nila mula sa ilog. Nakapaligid ang mga ito sa libutan ng Ator at kung gabi, lahat ng kalalakihan ay makikitang nakasandal sa mga iyon.

Sa loob ay may mga nagawang tulugan para sa mga batang lalaki, gayun din sa mga binata't matatanda. Sa Ator na ito, dito nakapagbibigay ang matatanda ng mga payo sa mga kabataang may masasamang ugali. Dito rin nila winawasto ang masasamang gawa ng ilang mga bata, o di kaya'y ang kanilang mga maling pagsasalita.

Dito rin naririnig ang iba't ibang uri ng magagandang kuwento mula sa matatanda. Ang mga halimbawa ng mga kuwentong ito ay tungkol sa kanila ring mga ninuno at magagandang ugali na kanilang ipinakita noong mga bata pa sila. Ang iba namang nakapunta sa ibang lugar kapag bumabalik ay dito nila isinasalaysay ang kanilang pakikipagsapalaran sa labas ng kanilang nayon at ang mga bagay na kanilang nakita.

Sa Ator ay may lugar na para sa apoy. Ang mga batang

lalaki ang namamahala sa mga panggatong doon. Kailangan ang apoy na ito lalo na sa matatandang palaging nalalamigan. Dito rin niluluto ang karne kapag may handog na ibinibigay ng mga tao sa kanilang diyos.

Ang mga seremonya o handog na ginagawa sa Ator ay nang-yayari kahit anong oras o panahon. Ngunit ang pinakamahalagang gamit nito ay sa panahon ng tag-ani. Natatangi naman ang sakripisyong ginagawa kung may nagkakasakit. Ang taong may sakit ay nagsasabi sa lahat ng kasamahan niya sa Ator na siya ay magbibigay ng handog at kukuha siya ng hayop. Mula sa Ator ang mga kalalakihan ay pupunta sa bundok na dala ang hayop at doon sila magsasakripisyo. Sa bundok na iyon ay isisigaw nila ang pangalan ng maysakit upang iwan siya ng sakit.

Isa pang uri ng sakripisyong ginagawa ay ang tinatawag na Tomo tuwing may sundalong bumabalik mula sa digmaan. Ang layunin ng tomo ay upang ipagtanggol ang sundalong ito sa mga ispiritu ng taong kanyang pinatay sakali't mayroon. Ang seremonyang ito ay magastos sapagkat nangangailangan ng maraming baboy at kalabaw.

Isa pang gamit ng Ator ay para sa mga taong bumabalik mula sa bilangguan. Doon siya magbibigay ng handog para sa ganoon ay linisin ng mga ispiritu ang kanyang ugali. At kapag nagkakaroon ng epidemya sa isang lugar, ang mga handog

na gagawin sa Ator ay maglilinis ng mga sakit na gumagala sa buong lugar. Ganito rin ang ginagawa kapag may epidemya ng mga hayop. Ang mga seremonyang ginagawa sa Ator ay nagpapakita kung gaano kahalaga ito sa isang lugar.

Ang Ator din ay mahalaga para sa mga pulong. Dito pinag-uusapan ang mga alituntuning dapat masunod sa isang lugar. Dito rin makaririnig ng mga balita ang mga tao tungkol sa ibang lugar at kapag may peacepact na gagawin ng mga tao sa iba't ibang lugar. Doon sa Ator inaaliw ang mga taong dumadalo sa peacepact.

Ang mga ito ang kahalagahan ng Ator at kung bakit mahalaga ring sumapi sa mga miembro ng isang Ator. Ito ay mahalaga para ituro ang mga ugali ng mga tao sa susunod na henerasyon nila. Ang mga taong kasapi sa isang Ator ay maaaring mamatay ngunit kailan man ay hindi mamamatay ang Ator.

* * * * *

ANG KUWENTO NG PAYONG

Ano ang ginagamit ng mga tao noon kung panahon ng tag-ulan at tag-init? Lalu-lalo na kapag malakas ang ulan o di kaya'y matindi ang init? Noong unang panahon, walang kapote at payong. Ang mga ito ang ginagamit ng tao noon: ang fatokong, isang malapad na sombrero na parang bilao; ang tokawi; isang matulis na parang sombreroong Intsik at ang sarakong at annanga, na ginagamit mula sa balikat.

Ang fatokong ay yari sa kawayan.. Dalawang parang singsing na malalaki ang unang ginagawa. Ang mas maliit ay ipinalalob at pagkatapos ay nilalagyan ng tambo bago isinusunod ang mas malaking bilog. Ito ay tatalian ngayon ng oway.

Ang sarakong ay ginagamit sa likod dahil sa ito'y mahaba. Umaabot ito hanggang paa. Ito ay yari rin sa kawayan gaya ng ginagamit sa paggawa ng lalagyan ng palay sa panahon ng tag-ani. Ang laki nito'y parang sukat ng likod at ito'y ginagamitan ng malalaking dahon.

Ang tokawi at annanga ay gamit-panlalaki sa panahon ng ulan. Ang tokawi ay yari sa pamamagitan ng dalawang

hugis-bilog na maaaring pumalibot sa balikat. Iba pang kawayan ang idinadagdag sa hugis-bilog na ito para maging matulis ang anyo. Pagkatapos ay tinatakpan ng tambo. Ang mga sombrero ng ito'y ginagamit hindi lamang sa tag-ulan kundi pati sa panahong mainit.

Ang annanga ay karaniwang ginagamit ng mga lalaki. Ito ay kahawig ng sarakong kaya lamang ay lalong mabigat at matibay. Ang tambong ginagamit na panakip ay tinatalian ng matitibay na dahon. Ito rin ang ginagamit na panahi ng mga tao noong unang araw. May mga kapok ding itinatanim at ginagawang sinulid nang walang ibang mabili.

Ang mga ito ang ginagamit na talukbong ng mga tao noong unang araw nang wala pang kapote o payong.

* * * * *

ANG LAWANG SA TOKOKAN

Ang pangalan ng lawa ay Alikaw. Ito ay napapagitna sa nayon ng Tokokan. Noong unang panahon, ito ay napakahaba at malawak. Ito'y kasintaas ng Parew, ang ator sa Tangngad na nasa pagitan ng Tinachag at Libchan. Noong unang panahon, wala pang nayon na malapit sa Alikaw. Ang tanging nayon noon ay ang Tabfooy at Pakang. Noon din ay wala pang daang patungong Tabuk na ngayo'y nasa gitna ng nayong Tokokan. Ang daan ngayon ay puro bahay noong unang panahon. Ngunit mula sa Tarpog hanggang sa Parew ay maraming hardin at ang Alikaw ay nasa gilid nito.

Sa Tabfooy ay maraming baboy na palaging nakakawala sa kanilang kulungan. Ito nama'y sinusundan ng mga tao sa Tarpog at minsan ay sinabi nilang: "Gagawa na lamang tayo ng bahay dito sapagkat patag din ang lugar." Kaya't tumira sila sa isang lugar na malapit sa Alikaw.

Ngunit sa lawang ito ay may nakatirang dalawang ahas. Ang lalaki ay Changwaw. Sa kabila naman ay may nakatirang mag-asawa na buntis ang babae. Isang umaga, pagkatapos kumain ay bumaba ang babae sa lawa para maghugas ng pinagkanan. Samantalang naghuhugas ay naanod ang mga kawayang plato. Lumusong siya sa tubig para habulin ang mga naanod na plato ngunit lumabas si Changwaw at kinain siya.

Nagpulong ang mga tao at sinabing: "Paano tayo maka-gaganti? Tayo'y malapit sa kanyang tirahan, baka mamaya ay isusunod naman tayong kainin. At ang ating mga anak. Baka sila maliligo sa lawa ay kakainin niya ang mga ito. Kaya ba nating bantayan sila palagi?" Nagpulong sila at pinag-usapan kung ano ang mabuting gawin para ipaghiganti ang buntis.

Sa wakas ay sinabi nilang, "Pumunta tayong lahat sa Lengwa at Allong para gumawa doon ng agusan ng tubig." Naghati sila sa dalawang pangkat. Ang mga babae ay gumawa ng kanal na patungong Lengwa at ang mga lalaki naman ay gumawa ng kanal na patungong Allong at pababa sa Sodyok. Nang matapos ang mga kanal ay umagos ang tubig at natuyo ang lawa. Sa gayon ay lumantad ang bahay. Nakita nila ang nakatira doon at binato nila ng mga halo. Ngunit sinalo niya ang mga ito at kinain. Pagkatapos ay mga lusong naman ang ibinato ngunit ganoon din ang kanyang ginawa. Ang sumunod nilang paraan ay ganito: Kumuha sila ng maraming basahan at ibinalot sa isang aso. Pagkatapos ay sinindihan nila ito at ibinato sa kanya. Sinalo din ito at kinain. Hindi nagtagal ay lumaki ang apoy sa loob ng tiyan niya. Sa gabing iyon, isang tao na marahil ay kasama sa bumato ang nagsabi: "Bakit mo kinain ang babaing lumapit sa iyo?" Ngunit sinabi ng asawa ni Changwaw na : "Hindi ako ang kumain kundi ang aking asawa. Binato siya ng mga tao ngunit sinalo niya ang pinambato sa kanya at pinagkakain."

Nang gabing iyon habang kumakain ang mga tao, pinuntahan ni Changwaw si Chananaw. Ayon sa kasabihan, ang mga tao raw ay nakarinig ng malalakas na sipol nang umalis siya papunta kay Chananaw. Ito ay naging lawa sa tuktok ng bundok sa pagitan ng Sadanga at Maligcong. Nagtago si Changwaw sa kinaroroonan ni Chananaw ngunit doon ay kulang ang tubig. Lumipat siya ulit at nagpunta sa Eyeb. Nagpatuloy siya sa Chakaang at doon siya namatay dahil sa apoy na nasa kanyang tiyan.

Ang asawa niya ay naiwan sa Alikaw ngunit nawala siya sa gitna ng lawa at hindi malaman kung saan nagpunta.

Ito ang tungkol sa kuwento ng mga lalaki noong unang panahon at ang lawa sa gitna ng nayon ng Tokokan. Ngayon, ang lawang ito ay lumiit at maaaring tamnan ng palay kung tag-init.

* * * * *

ANG PINAGMULAN NG KAUNA-UNAHANG APOY
NG ATING MGA NINUNO

Noong unang panahon, ang ginagamit ng mga tao ay ang batong kiskisan o di kaya'y kiskisang bakal na tinatawag nilang parting para magkaroon ng apoy. Walang posporo o layter. Kahit sa pagluluto, ang parting na ito ang kanilang ginagamit. Ito ay yari sa bakal, at ginagawa ng mga lalaki kung sila'y nagpapanday ng mga kasangkapan nila sa bukid. Ito ay kasinlaki ng takip ng bote.

Ikalawa, ang bato ay pili na tinatawag na pakintab. Ang pinipili ay ang maputi at matigas para hindi madaling mabasag. Hindi maaaring gamitin ang karaniwang bato.

Pagkatapos ay pumupili rin sila ng damong tinatawag na chosog. Ang damong ito ay hindi lumalaking parang puno sapagkat sa batuhan tumutubo at napakahirap makuha. Patutuyuin muna nila ito. Pagkatapos, kukuha sila ng dayami ng millet at susunugin bago ihahalo sa chosog hanggang sa ito'y lumambot na parang abo. Ilalagay nila ngayon ito sa kanilang sisidlan ng tabako para sa gayo'y hindi mababasa kapag sila'y pumupunta sa bukid.

Sa paggawa ng apoy, pagdidikitin nilang mabuti ang chosog at pakintab at saka nila ikikiskis ang bakal at magkakaroon ng tilamsik. Lalagyan nila agad ng tabako ang tilamsik na ito para mabuhay. Ito ngayon ang lumalaking apoy. Isusunod nilang isama ang dayami ng palay sa tabako. Kapag nagkaroon na ng usok, magkakaroon na rin ng apoy.

Ganito ang paggawa ng ating mga ninuno ng apoy noong unang panahon bago magkaroon ng mga layter at posporo.

* * * * *

ANG BAHA NOONG UNANG PANAHOON

Ito ay kuwento tungkol sa baha noong unang panahon. Mayroon daw magkakapatid na dalawang lalaki at isang babae. Isang araw ang kanilang ama ay pinatay ng araw ngunit nagpatuloy pa rin sila sa paglalaro sa maghapon. Ngayon, isa sa kanilang kasamahan ang nagsabing, "Hindi ba ninyo alam na dapat ninyong ipaghiganti ang inyong ama?" Kaya pinuntahan nila ang kanilang inang nagbabayo ng bigas at nagpahanda sila ng baon. Pagkatapos, lumabas sila para hanapin ang dapat managot sa kamatayan ng kanilang ama. Pagdating nila sa lugar na Tengrayan, nagtanong sila sa mga tao roon. "Sino ang taong dumaan dito kehapon?" Isang matandang lalaki ang sumagot ng, "Sila ay taga-Fakin-aren at Amfacatan at sila'y kumakain ng atay." Nagpatuloy ang magkakapatid sa kanilang lakad at nang tumanghali na ay nakarating sila sa isa pang lugar na tinatawag na Finongan. Nagtanong sila sa isang bata, "Sino ang dumaan dito kahapon?" Ang sagot ng bata ay pareho rin ng sa matanda. "Sila'y taga-Fakin-aren at Amfacatan at kumakain sila ng atay." Sa lahat ng lugar na nararating nila ay nagtatanong sila ng ganito. Pareho naman ang tinatanggap nilang sagot. Sa wakas ay nakakita sila ng isang mamang nagsisibak ng kahoy. Ang matanda ang unang nagtanong. "Bakit kayo naparito?" Sumagot ang magkakapatid ng, "Hinahanap namin ang pumatay sa aming ama."

Muling nagsalita ang matanda. "Ang pumatay sa inyong ama ay ang araw. Ngunit bago kayo magpatuloy, halikayo munang kumain." Pagkakain, binigyan sila ng matanda ng tatlong itlog. Dalawang itlog sa panganay at isa sa bunso. "Gamitin ninyo ang itlog na ito na pambulag sa mata ng araw. Ngunit bago kayo makarating doon ay mayroon kayong dadaanang tulay na may napakalaking ahas." Hindi nagtagal ay nagpatuloy ang dalawa. Tumawid sila sa tulay at inihagis ang hawak nilang itlog sa araw kaya ito'y nabulag. Nang bumalik sila sa tulay, pinutol nila ito. Pagdating nila ulit sa kinaroroonan ng matanda, tinanong sila nito. "Bakit may sumusunod sa inyong napakalaking agos ng tubig?" Sumagot sila ng, "Sapagkat pinutol namin ang tulay ng araw." Binigyan niya sila ng kapisrasong kahoy para hindi sila mabasa. Umalis ang magkapatid. Hindi nagtagal ay sinabi ng bunsong, "Magpahinga muna tayo at nang makakain. Sabagay hindi tayo maaano sa tubig sapagkat mayroon naman tayo nitong kahoy." Pagkapahinga, nagpatuloy sila sa pag-uwi. Nakarating sila sa kanilang tahanan nang magtatanghali na. Ngunit inabutan sila roon ng agos ng tubig. Noon din ay ginamit nila ang kahoy kaya hindi sila nabasa.

Ngayon, dumating si Kafonyan. Kumuha siya ng maliit na supot at inilagay ang mga kasangkapan sa paggawa ng apoy. Pagkatapos, kinuha niya ang kapatid nilang babae at inihagis siya sa kanluran. Maya-maya ay kinuha rin niya ang isa sa

mga lalaki at inihagis sa silangan. Nang gabing iyon, ang lalaki sa silangan ay nagtaka. "Bakit may apoy sa kanluran? Kukuha ako ng iba't ibang hayop at papupuntahin ko roon para malaman ko kung sino ang tao roon." Una pinapunta niya ang uwak. Ngunit hindi ito nagbalik. Isinunod niya ang butike. Ngunit naanod ito sa tubig. Sa wakas ay pinapunta niya ang asong-gubat. Naratnan nito ang babae at tinanong siya nito. "Bakit ka naparito?" Sumagot ang aso at sinabing, "Isang makisig na binata ang nag-utos sa akin na pumunta ako rito upang humingi ng apoy." At sinabi ng babaing, "Kapag humupa ang tubig sabihin mo sa lalaking iyon na pumunta rito upang kami'y magkakilala." Pagkatapos ay kumuha ng sulo at sinindihan. Itinali ito sa buntot ng aso. Kinuha rin niya ang supot na kinalalagyan ng kasangkapan sa paggawa ng apoy at itinali ito sa ulo ng aso. Bumalik ang aso ngunit nang siya'y tumatawid sa ilog ay nasindihan ang buong langit. Pagdating niya sa kinaroroonan ng lalaki sinabi niyang, "Ibinigay sa akin ng isang babae ang apoy na ito at sinabing kapag humupa raw ang tubig ay puntahan mo siya roon." Hindi nagtagal ang paghupa ng tubig. Pumunta ang lalaki ngunit ganoon na lamang ang kanyang pagtataka nang makita ito. "Aba! Ang babaing ito ay aking kapatid."

Muling dumating si Kafonyan. "Bakit kayo nagkakalayo?" ang tanong niya sa kanila. "Sapagkat kami'y magkapatid,"

ang kanilang sagot. "Mabuti pang kami'y mamatay." Ngunit sinabi ni Kafonyan na, "Sino ngayon ang gagamitin kong magpapadagdag ng tao sa mundo?" At kumuha siya ng isang sombrero. Itinali niya sa usa at inihagis ito sa silangan. Iyan ang dahilan kung bakit ang mga taong nanggagaling sa silangan ay maiitim at maliliit ang mga paang parang usa. Kumuha siya ulit ng isa pang sombrero at inilagay sa isang napakalaking banga. Ito'y inihagis niya sa timog. Kaya ang mga tao sa timog ay mamula-mula. Kumuha pa ng isa at inilagay sa saging. Inihagis niya ito sa hilaga. Kaya ang mga tao sa hilaga ay mapuputi at matatangkad. Sa wakas ay kumuha ng kahoy at sinibak. Inilagay niya ang sombrero sa isang piraso ng kahoy at inihagis niya sa bandang lubugan ng araw. Dito nanggagaling ang mga Amerikano at sila'y matatangkad at mapuputi.

* * * * *

ANG MAGKAPATID NA LALAKI

Ito ay kuwento ng isang matandang lalaki noong unang panahon tungkol sa nayon ng Maniyokan at Meman.

Ang mga taga-Meman ay inanyayahan ng taga-Maniyokan sa isang kasalan. Doon sa Meman ay may nakatirang magkapatid na lalaki na ulilang lubos. Sila lamang ang naiwang lalaki sa nayon na iyon. Sinabi nilang, "Tayo na lamang ang naiwang lalaki rito sapagkat wala tayong kamag-anak sa Maniyokan." Pag-alis ng mga lalaki sa nayon ng Meman patungong Maniyokan, dumating ang mga taga-Tofeng na may tangkang patayin ang lahat na naiwan doon. Kaya sinabi ng magkapatid na, "Anong gagawin natin para mailigtas ang mga babae?" Sinabi ng mga babaing, "Kayo ang bahala. Ngunit alam naming may maliit na tulay na tatawirin ng mga taga-Tofeng bago makarating dito. Ito ay may apat na metrong haba at nasa pagitan ng ating nayon at nayon nila.

Ito ang ginawa ng magkapatid. Kumuha sila ng tig-iisang halo at sinabi sa mga babae, "Hindi tayo mamamatay sapagkat handa nating ipaglaban ang ating sarili sa mga nagtatangkang pumatay sa atin."

Maya-maya, ang mga taga-Tofeng ay nagsisisigaw sa may kala-yuan sa kanila. Hinahamon nila ang mga taga-Meman na lumabas upang ipaglaban ang kanilang sarili. Sumagot ang mga babae at ang magkapatid. "Kayo ang pumarito at makipaglaban sa aming mga naiwan." Bumaba ang mga taga-Tofeng at sinalubong naman ang mga taga-Meman. Ang magkapatid ay kumuha ng sibat at kalasag. Pagkatapos ay bumaba sila sa bundok. Nauna silang dumating sa nasabing tulay. Nagtago sila sa magkabilang paanan ng tulay at nang dumating ang kanilang mga kalaban ay ganito ang kanilang ginawa. Hinintay nilang makarating sa gitna ang mga ito. Pagkatapos ay biglang itinaas ng magkapatid ang tulay at ito'y bumagsak sa tubig. Ang iba ay nakatakas ngunit ang iba ay naanod. Ang iba nama'y namatay sa pakikipaglaban. Ngayon, sinabi ng magkapatid sa mga babaing, "Tulongan ninyo kami sa pagbuhat ng kanilang mga bangkay at dalhin natin sa ator ng ating nayon. Hindi natin kasalanan ang pagkamatay ng mga ito sapagkat sila ang may tangkang pumatay sa atin." Nang makuha nang lehat ang mga ulo ng kalaban na namatay at dinala sa ator sinabi ulit ng magkapatid na, "Tawagin natin ang ating mga kanayong pumunta sa kasalan."

Pumunta nga ang magkapatid upang tawagin ang mga ito ngunit bago sila nakarating sa Maniyokan ay inabot sila ng dilin sa daan at narinig nila ang mga tugtog ng gong. Sinabi

ng bunso sa kanyang kapatid na, "Marahil ay hindi nila pakikinggan ang ating pakiusap." Ngunit sinabi ng kanyang kapatid na, "Bahala sila ngunit subukin natin." Pagdating nila doon ay sinabi nilang, "Kailangang umuwi tayo ngayon din sapagkat nilusob ng taga-Tofeng ang ating nayon at pinatay ang lahat. Kami na lamang ang tanging naiwan." Ngunit sinabi ng kausap na, "Kung gayon, magpalipas muna tayo ng gabi sapagkat madilim at bukas na tayo uuwi." Sinabi naman ng ibang, "Pagkatapos ng kainan kailangang umuwi tayo para bantayan ang ating mga namatay." Kinuha nila ang mga bigay na karne at nilisan ang nayon ng Maniyokan. Pagdating nila sa bungad ng kanilang nayon, nagbihis ang magkapatid ng magagandang mga bahag at inawit ang kanta nila para sa tagumpay. Nagtaka ang mga tao at dahil sa hindi nila maintindihan ang ikinikilos ng dalawa ay sinabi nilang, "Ano ba talaga ang dahilan ng pagtawag ninyo sa amin?" Sinabi ng magkapatid na, "Sasabihin na namin sa inyo ang katotohanan. Tayo ay magdiriwang. Ipagdiwang natin ang pagkamatay ng ating mga kalaban. Mabuti na lamang at kami'y naiwan para magtanggol sa ating nayon."

Kinabukasan, isang pagdiriwang nga ang naganap at isang baboy ang kinatay para sa pagdiriwang ng pagputol sa mga ulo ng kalaban.

* * * * *

ANG KUWENTO NG BIGAS

Nagsisimulang magtrabaho ang mga tao sa bukid pagkatapos ng kahuli-hulihang ani. Una, bubungkalin nila ang lupa. Iyong mga taong may kalabaw ay gagamit ng araro ngunit ang ibang tao na walang kalabaw ay gagamit ng maliliit na kasangkapan tulad ng pala. Kung matigas ang lupa, ang ginagamit ay mga tinidor. Pagkatapos, pinalalambot ito sa pamamagitan ng paa. Nililinis din nila ang mga paligid ng bukid. Pagkatapos na maihanda ang bukid, ang Teer si Panar ay gaganapin. Isang matandang babae ang tatawagin nilang magsimula ng pagtatanim ng iilang butil ng palay. Sumunod dito ay ang paghahandog ng isang manok. Kapag nakita nila ang tanda sa manok at maganda maaaring sumunod ang lahat sa pagtatanim. Habang lumalaki ang mga tanim, nililinis nila ang mga sukal na damo at lumang ugat na maaaring galing sa dating tanim. Lilinisin din nilang mabuti ang lupa para ihanda sa paglilipat ng tanim. Ang Teer si Sakong ay gaganapin kapag handang mailipat ang punla. Isang matandang babae ulit ang magsisimula nito. Ngunit iyong mga taong malalayo ang tataniman ay maaaring makapagsimula agad. Ang may-ari lamang sa walalapit na bukid ang maghihintay hanggang matapos ang teer bago makapagtanim. Sa kalagitnaan ng pagtatanim ay gaganapin ang Teer si Erchad. Lahat ay mamamahinga sa panahong ito.

Pagkatapos ng pagtatanim, ang Teer si Apey ay isusunod. Lahat ay maghahandog ng manok sa kani-kanilang bukid. Pagkatapos sa bukid ay mayroon pang mga manok at baboy na ihahandog sa bahay. Ang sinumang may ihahandog ay mag-aanyaya ng kanilang mga kamag-anak. Ang iba naman ay pumupunta sa ibang nayon para magbisita ng kanilang kamag-anak.

Kapag malalaki na ang mga tanim ay gagamasan nila ang bukid para alisin ang mga sukal na damo. Kapag makita nilang may mga dagang kumakain ng tanim, ang Teer si Ponit ay gagawin para timigil ang mga ito.

Ang Teer si Kilaw ay gagawin kapag ang mga tanim ay magsisimulang magkaroon ng bunga. Isa-isa ngayon ang maglalagay ng mga panakot sa ibon. Kukuha sila ng mga lata, basahan, sira-sirang mga damit o papel at gagawing pambugaw sa mga ibon. Kapag marami pa ang mga ibong ayaw magsialis, ang Teer si Tot-orod ay gagawin. Dito ay sisigawan nila ang mga ibon para lumipat sa ibang lugar. Kapag marami pa rin ang ayaw magsialis, babantayan na lamang ng mga tao ang kanilang mga bukid hanggang sa mahinog ang palay.

Kapag hinog na ang mga palay, iyong mga malalayo ang bukid ay kukuha ng sampung bigkis lamang at uuwi kaagad. Ang Teer si Pisik ay gaganapin kapag hinog na ang lahat

ng palay sa malalapit na lugar. Sa panahong ito, isang matandang babae o lalaki ang magsisimula ng pag-ani. Susunod ang lahat pagkatapos ng Teer si Caat. Sa araw na ito ang mga daang papunta sa bukid at ang mga paligid ng kamalig ay lilinis. Pagkatapos ng handog na ito ay ipagpapatuloy na nila ang pag-ani hanggang matapos na ang lahat. Ang Teer si Kerpi ay gagawin at ito ang nagtatapos ng tag-ani. Sumunod ngayon ang pista. Ang sinumang may maraming manok o baboy ay maghahandog ulit at mag-aanyaya ng mga kamag-anak at mga kaibigan. Mamimista rin sila ulit sa ibang nayon na kinaroroonan ng kanilang kamag-anak o kaibigan. Magdadala rin sila ng malagkit at karne sa kanilang pupuntahan. Pagbalik ng mga namista ay kailangang wala munang pupunta sa bukid. Hindi rin sila puwedeng tumanggap ng bisita sa loob ng dalawang araw. Pagkatapos nito puwede na silang humuli ng isda sa ilog sa loob din ng dalawang araw. Ang Teer si Sarakmot ay isusunod. Ito ang pinakahuli sa panahon ng tag-ani.

Pagkatapos nito ang mga tao ay magsisimula ulit ng pagtatrabaho sa bukid para sa pangalawang pagtatanim. Ito ang aanihin sa buwan ng Disyembre o Enero.

Ang trabaho sa bukid ay walang hanggang. Sa panahon lamang ng teer nakakapamahinga ang mga tao.

* * * * *